

Академик Душан Лековић

ДИВЕРГЕНТНА ОНТОЛОГИЈА НАШЕ ДРЖАВНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И ПРОБЛЕМИ ЊЕНОГ СКЛАДНОГ ФУНКЦИОНИСАЊА

Наша федерација има две битне особености — прву, да је двочлана, и другу, да су те две чланице по свим конститутивним одредбама битно дивергентне. Обе ове особености чине је не само врло сложеном са становишта њеног функционисања, него и врло интересантном са становишта филозофске, правне и политичке науке. Зато је покретање расправе о овом питању — иако са недопустивим закашњењем — ипак врло корисно.

Предмет нашег расправљања има теоријску и практичну страну, које су тесно повезане. Смисао разматрања предмета није само утврђивање специфичности двојне федерације у односу на традиционалне, тј. многочлане федерације и системско испитивање могућности њеног постојања, него и изналажење најповољнијег модалитета њеног ефикасног функционисања.

Окосница нашег теоријског разматрања предмета биће најпре однос *конвергенција* и *дивергенција*, *онтологије* и *идеологије* и указивање како да се осигура преминација конвергенција над дивергенцијама, јер је то битни услов одржавања федерације. У ствари, ако дивергенције надвладају конвергенције, онда је распад федерације неминован.

Друго суштинско питање, којим ћемо се позабавити, је утврђивање односа *објективних* и *субјективних* фактора федералног заједништва. Ради се о кодифицирању и објективном утемељењу заједничке државе, тј. онемогућавању да односи федералних јединица зависе од воље челника, да не зависе од спољних фактора и околности, да се не уређују стихички и да не зависе од случајних околности, јер ако се све то не онемогући онда наша федерација нема историјске перспективе. Ту снада и одређивање карактера и димензија консензуса, као и формулисање бит-

них принципа који обезбеђују складност државне заједнице и њено ефикасно функционисање. И на крају осврнућемо се на историјске перспективе двије федералне јединице и српског народа у целини.

Овим су одређени како тематика, тако и практична оријентација нашег разматрања предмета.

Класична и двочлана федерација

Федерација као облик политичког организовања, као начин устројства државе има дугу историју и теоријски је довољно проучена. Њена класична форма је не само претежно него и скоро искључиво вишечлана. У ствари, вишечлана федерација је *општи* облик федерације. Двочлане федерације су ретке, али оне не излазе из модела и не доводе у питање његов реалитет. Оне су могуће, јер за целу ствар није битан број, тј. нумеричка одређеност и квантитет, него *квалитет* модела. Квантитет и у овом случају несумњиво утиче на квалитет, али не у таквом степену да га битно модификује, јер је сам по себи ограничен — састоји се од свега два члана. Општи облик федерације, тј. вишечлана федерација је основа посебних видова федерације — у том смислу и двочлане, а ова последња је специфичан вид конкретизације општег модела. Та специфичност наше двојне федерације доћи ће до изражаја кроз наше даље излагање.

Конвергенције — исходиште и темељи наше Федерације

Конвергенције су представљале исходиште наше двочлане федерације. Оне су не само врло бројне него и врло јаке. Оне су у правом смислу *онтолошке*. Оне су најпре *историјске* — историја, традиција, заједнички непријатељи, заједнички интереси у борби против непријатеља, испреплетеност историја и сл. Затим, оне су и *етничко-народносне*, тј. састоје се у томе да се ради о заједничком етничком корену два братска народа, код којих преовладава оно што је заједничко, оно што спаја над оним што је специфично и што раздваја. Оне су и *духовне* — заједничка духовност, заједничка религија, језик, народна епика и сл.

Ове конвергенције су биле и главни мотив опредељења народа за трећу Југославију. Оне су не само исходиште наше федерације него и *непосредна* основа њеног даљег опстанка. Оне су *онтолошки* доказ њеног објективног утемељења и *могућег* трајног опстојања. Али, саме по себи узете, оне нису поуздан гарант њеног трајног постојања, јер то постојање не зависи само од конвергенција него, као што ћемо видети, од односа конвер-

генција и дивергенција, с једне, и делатности субјективног фактора тј. челника, на превладавању дивергенција и очувању државне заједнице, с друге стране.

Дивергенције субјеката федерације — стална сметња њеног консолидовања и ефикасног функционисања

Иако су конвергенције исходиште и непосредна основа наше федерације, треба истаћи да постоје бројне и значајне дивергенције, како о односу федералних јединица тако и о начину организовања и функционисања саме федерације.

О односима република, дивергенције су снажно изражене на идеолошко-политичком плану. Оне су у обема републикама тројачке. У Србији, прва струја је националистичко-унитаристичка и по њој Црну Гору треба напросто припојити Србији. Друга струја је секташко-нихилистичка, која на Црну Гору гледа не само са висине — девалвира њен значај за Србију — него је чак третира као непотребан терет и обавезу, коју би Србија морала да без користи подноси. Ова струја решења проблема изласка Србије на море види преко Солуна, тј. посредством успостављања пријатељских односа са Грчком. Трећа струја уважава самосталност Црне Горе и решење односа са Црном Гором види у равноправном партнерству и заједничкој држави СЦ Југославији.

И у Црној Гори идејно-политичке дивергенције о односима републике су врло сличне онима које постоје у Србији. Једна политичка струја је битно сепаратистичка и сепаратистичка — одбија свако заједништво са Србијом, друга је битно унионистичко-унитаристичка — решење односа види у припајању Црне Горе Србији, и најзад, трећа, која решење односа федералних јединица види у демократској и равноправној заједници са Србијом у оквиру СР Југославије.

Иако је у обе републике превладало опредељење за демократско и равноправно удруживање у новој федералној држави, благодарећи чему је она и конституисана, постојеће дивергенције су још увек остале и оне могу и даље бити не само озбиљна сметња успешног функционисања нове државне заједнице него, у одређеним околностима, и фактор њене дестабилизације.

Дивергенције су велике и кад се ради о начину организације и модусу функционисања наше федерације. Једни сматрају да се не ради о федерацији, него о подељеној надлежности и одговорности. По другима, ради се о лававој заједници, која садржи исувише конфедералних елемената, и коју треба заменити јединственом државом. Трећи сматрају да двојна федерација није могућа и да је треба заменити конфедерацијом. Сусрећу се и схватања да за овакве случајеве најбоље одговара савез самосталних држава.

Ове дивергенције својствене су и учесницима овог скупа, што се види по самим насловима њихових саопштења и логично је очекивати да ће око њих бити највише дебата и спорења.

Поред идеолошко-политичких дивергенција, које се могу окарактерисати као субјективне, и организационо-функционалних, значајне дивергенције постоје и на објективном плану. То су у правом смислу онтолошке или супстанцијалне дивергенције федералних јединица. Ради се о огромној несразмери између федералних јединица у свему што их битно конституише — у величини територије, у броју становништва, у технолошком и економском развоју, у војној и другој моћи, у нивоу научног развојка и др.

Невоља дивергенција није само у томе што су објективна сметња ефикасног функционисања државне заједнице, него још и у томе да се могу злоупотребљавати, или, користити у манипулативне сврхе.

На оваквој дивергентној онтолошкој, идеолошко-политичкој и организационој основи могу се јављати, или, тачније, стварно се јављају одређене субјективне слабости, тј. слабости руководећих екипа, као што су — да се од стране већег и моћнијег партнера са висине, или, са нетолеранцијом гледа на слабијег, да се не поштује консензус, да се нарушавају постигнуте договори, да се намеће своја тј. раније и самостално дефинисана политика, да се фаворизују своји кадрови, па чак и да се политичка сагласност изнуђава економским притиском и уценом, што не само нарушава равноправност и отежава функционисање државне заједнице, него може и да је дестабилизује.

Постојеће дивергенције и несразмере могу и слабијег партнера да подстакну да нарушава закономерни однос — да изражава претеране економске захтеве, испољава неоправдана сумњичења и приписивање задњих намера моћнијем партнеру, да инсистира на стриктном поштовању консензуса и беспоговорном реализовању постигнутих договора, да инсистира на стриктној и безусловној равноправности у кадровима и сл. Застрањивање у овом последњем случају могу да иду тако далеко да се персонална питања надређују екзистенцијалним и да се, због њих, доводи у питање чак и даљи опстанак државне заједнице, што је апсурдно и анахроно.

Огромне дивергенције и несразмере, на које смо указали, свакако говоре да је заједничку државу теже одржавати и ад треба много више напора, добре воље, такта и толеранције, па и значајних уступака, да се она одржи, али нису ваљан аргумент да је одржавање такве заједнице немогуће, јер су конвергенције много битније од дивергенција. Поред тога, друштвено-политичке снаге, које су носиоци конвергенције — радници, сељаштво, омладина и интелигенција, бројније су и одлучније од оних које инсистирају на дивергенцијама, и које настоје да их искористе за своје сврхе. У овом и оваквом случају о могу-

ћности или немогућности заједничке државе — да то поново истакнемо — у крајњем случају одлучује субјективни фактор, тј. челници који те републике представљају и њихову делатност усмеравају, од тога да ли хоће, знају и умеју да неутрализују дивергенције надјачавањем конвергенције.

Огромне дивергенције и објективне несразмере федералних јединица, на које смо указали, не могу да служе као доказ да је двочлана федерална држава немогућа и да је треба заменити конфедерацијом још из два разлога — прво, јер међу народима који се обједињавају у заједничку државу има много више подударности него разлика и специфичности, много више оног што их спаја него оног што их раздваја, а затим што је конфедерација, као лабава заједница, много непостојанија и ближа распаду од федерације.

Начелно гледано и фактички узето, федерација је, по свом карактеру, изнад конфедерације, јер је тежња, чвршћа, стабилнија и ефикаснија заједница. Против замене федерације конфедерацијом говори и чињеница да су скоро све конфедерације, изузев Швајцарске, биле кратког века.

Ако привилегујемо федерацију у односу на конфедерацију, то никако не значи да сасвим елиминишемо конфедерацију. Иако је федерација боља од конфедерације, сама конфедерација је, ипак, боља од растура, тј. разбијања и уништавања заједништва. То значи да смо из *начелних* разлога за федерацију, а да конфедерацију прихватамо не као принцип, него као мање зло од растура државне заједнице, у ствари, као крајњи излаз и као нужно зло. Али, ми се енергично залажемо да до тога не дође.

Мењање карактера савезне државе или усавршавање федерације

Ако се посматра назив наше државне заједнице — Савезна Република Југославија и њен *фактицитет*, њена *стварна* природа и *начин* њеног функционисања, мора се доћи до закључка да назив *не одговара* фактицитету, па чак и да су они, добрим делом, противречни. Ова слабост објашњава се пре свега, а по свој прилици и највећим делом, самим начином настанка наше нове државне заједнице.

Ради обезбеђивања континуитета с авнојевском Југославијом и осигурања међународног признања и повољног међународног статуса нове државе — што је све било велика илузија — трећа Југославија је на брзину створена, а њен највиши правни акт — Дурмиторски устав, донет је тако рећи преко ноћи, па је пун не само недоречености и некохерентних ставова него и конфедералних елемената, а и други државноправни акти су, у много чему, фалични. Тако је наша нова државна заједница испала

много ближа подељеном суверенитету него стварној федеративној државној заједници. Због тога се много шта мора изнова радити, или у најмању руку, дорадити.

Битно питање, које се с тим у вези поставља је да ли треба мењати сам *карактер*, тј. организационе принципе и структуру државе у правцу унитарне државе, или радити на претварању федерације у конфедерацију, или се оријентисати на даље усавршавање федерације. На ово суштинско питање наш одговор је следећи.

Мењање карактера државе у правцу стварања унитарне државе, у којој федералне јединице ишчезавају, или само формално фигурирају, ма како то неко хтео, у садашњим условима није остварљиво из више разлога — јер је црногорска државност не само вишестолетна историјска чињеница с којом се Црногорци оправдано поносе и од које се не би лако одрекли, него и што они у постојању своје државе виде заштитника својих интереса и гаранта своје равноправности са Србима и што сматрају да је она адекватан оквир за слободан живот њених грађана.

Мењање карактера државе у правцу замене федерације конфедерацијом није прихватљиво, јер је, као што смо већ истакли, федерација виши, трајнији, ефикаснији и прогресивнији вид политичког организовања од конфедерације. А то није све. Као лабава заједница, конфедерација је неприхватљива и из разлога црногорског политичког реалитета — сепарацистичке и аутономистичке снаге, које су на црногорском тлу не само бројне него и милитантне, користиле би конфедерацију да лакше и брже дођу до свог циља — одвајања Црне Горе од Србије и издвајања из федералне државе ради њеног проглашавања као суверене и независне државе. Другачије речено, замена федерације конфедерацијом је неприхватљива јер би више користила снагама које хоће да Црну Гору одвоје од Србије и издвоје из Југославије, него онима које су за заједништво Црне Горе и Србије у Савезној Републици Југославији.

Уместо замене федерације конфедерацијом, или, претварања федерације у унитарну државу, ми сматрамо да *сада* и за *догледно* време *право* решење је све веће усавршавање наше федералне државе, јер је федерација *оптимално* решење за обе републике, на шта ћемо укратко и указати.

Усавршавање федерације не сме да буде схваћено ни практично сведено на луко административно и на технолошко питање — на питање изналажења правне рационалности и политичке ефикасности, оно *обавезно* мора да буде *онтолошко*, тј. у функцији *учвршћивања* јединства федералних јединица и *очувања* федералне државе. Ово је неопходно не само зато што би црногорски сепарационисти све слабости на плану односа Црне Горе и Србије и у статусу Црне Горе у СР Југославији до краја искористили у своје сврхе, него и зато што је корумпирање Црне

Горе и њено одвајање од Србије данас постао главни стратешки циљ Запада. О томе сведоче не само западна ласкања црногорском руководству и честа позивања тог руководства у западне метрополе, него и полусфицијелна и неофицијелна обећања да ће Црну Гору учинити Елдорадом, ако се одвоји од Србије и напусти СР Југославију.

Упркос лепим обећањима Запада и наивном уверењу сецесиониста да би одвајање Црне Горе од Србије, њено напуштање СР Југославије представљало поновно ускрснуће Црне Горе — то одвајање би била трагична погрешка, јер би осамостаљеној Црној Гори, као алтернатива, остало: или да постане сателит Запада, посебно Италије, или да се утопи у муслиманску државу, која би се у њеном окружењу конституисала, и постане национална мањина и изгуби историјску перспективу.

Усавршавање федерације треба да се одвија у правцу смањења конфедералних елемената и превладавања *дуализма* федерације и подељене одговорности и *већег* уклапања федералних јединица у савезну државу. Усавршавање федерације треба, у ствари, да значи превладавање државног тријализма, тј. постојеће државне заједнице као три државе — две републике и треће, савезне државе — ради оживотворења савезне државе, јер је до сада однос федералних јединица и савезне државе био решен *на шкету* савезне државе. У ствари, она је сведена на оно што јој преостаје од република.

Уместо да федерална држава буде одређена федералним јединицама и да се бави оним што јој од тих јединица остаје, као што је то сада случај, саме федералне јединице треба да буду артикулисане у функцији реafirмисања и оживотворења савезне државе, као *релативно* самосталног политичког организма, са *властитим* компетенцијама, које *трансцидирају* оквире федералних јединица, и са правима *интеграције* у републичке оквире. Савезна држава тиме не постаје над-држава, али постаје више држава од федералних јединица. Оне нису у истој равни, тј. паралелне са њом, него су нижег ранга и ограниченијих компетенција.

Као што се види, не ради се о укидању компетенција република, него о њиховом стављању у *реалне* оквире и *прецизнијем* одређивању односа федералних јединица и савезне државе. Тиме се противречност назива савезне државе и њеног фактицитета укида, јер назив добија адекватан реални садржај.

Усавршавање федерације треба да значи развијање демократије — обогаћивање форми демократског живота и њихово испуњавање адекватним садржајем. Оно треба да доведе до тога да демократија буде *начин постојања* саме федерације.

Ако је у почетку било важније да се држава створи, него да се обезбеди пуна демократија легитимитета, данас је успостављање пуног демократског легитимитета на свим нивоима битан услов не само њеног ефикасног функционисања него и тра-

јања и опстанка. Успостављање пуног демократског легитимитета је неопходно не само зато што у питању демократије много заостајемо иза реалних потреба и могућности него и јер је то битни услов нашег комуницирања са светом и нормализовања односа са светом.

О карактеру и границама консензуса

Битно питање које ћемо у наставку размотрити је питање како у условима толиких дивергенција и несразмера федералних јединица обезбедити складно и ефикасно функционисање федерације и њен даљи опстанак као државе. То питање нас директно упућује на разматрање *природе, статуса и димензија консензуса*, јер је консензус темељни принцип функционисања и неопходни услов опстанка државне заједнице.

Кад се две тако дивергентне и несразмерне републике удружују, сасвим је природно да разлике долазе и на плану схватања и практичног постављања консензуса.

Из поменутих дивергенција и несразмера федералних јединица произлази да је већа и моћнија република мање заинтересована за консензус, јер јој мање одговара. Она испољава тенденцију да га минимизира и да га практично нарушава. Насупрот томе, мања и слабија република је приморана да га не само љубоморно чува и да на њему редовно инсистира, него је чак склона и да га апсолутизира.

Међутим, консензус се не сме ни минимизирати, ни апсолутизовати. Он треба да има статус *начела* или *принципа*, тј. да важи у *општем и битном*, што значи не и у сваком појединачном случају. Инсистирање да консензус обавезно важи у сваком појединачном случају би не само блокирало акцију и водило у имобилизам, него би појединачно уздигло изнад општег, којим се свако појединачно нужно посредује. У том случају, то инсистирање би довело до сукоба надлежности, а посредством тога и до угрожавања опстанка државне заједнице.

У наведеном свосјтву, тј. као *принцип*, који се *посредује* конкретним и који тиме допушта *одступања*, консензус се обавезно мора поштовати, јер је гарант равноправности федералних јединица и услов опстанка државне заједнице. А кад се, због објективних околности, или, субјективних процена од консензуса мора одступити, то одступање се обавезно мора у адекватној, или бар у одређеној, мери компензирати.

Конститутивни принципи очувања заједничке државе и њеног ефикасног функционисања

Поред одређивања природе, статуса и димензија консензуса, потребно је указати и на битне принципе који омогућавају

превладавање дивергенција и ефикасно функционисање, а тиме и трајно опстајање наше федерације.

Да би наша државна заједница превладала све наведене дивергенције и тешкоће, ефикасно функционисала и учврстила се као стабилна заједница, потребно је прихватити и практично оживотворити четири битна принципа који су, по нашем мишљењу, у стању да то обезбеде.

Први принцип је категорички императив — да употребимо овај велелепни Кантов израз — који гласи: да у односима два народа и две републике треба наглашавати оно што спаја, а све више потискивати оно што дели и раздваја.

Други принцип је принцип *равноправности* република у одлучивању о свим битним питањима заједничког живота — економским, политичким, војним и спољнополитичким.

Трећи принцип је *демократизам* у доношењу одлука и решавању спорних питања — одрицање од уцена, мајоризације и слично.

Четврти принцип је принцип *солидарност* — *обострана* спремност на жртве за очување заједничке државе, спремност на уступке у појединим питањима ради очувања домовине. Солидарност значи да се егзистенцијално питање — опстанак државне заједнице, мора стављати изнад појединих питања — персоналних, економских, политичких и других. Она, такође, значи да се решавање појединих питања не сме уцењивати опстанком државне заједнице.

Наше државно здање биће постојано само ако се темељи на ова четири фундаментална принципа.

Конститутивним принципима додаћемо и два битна услова, који значајно доприносе квалитету и стабилитету наше нове државне заједнице.

Први услов односи се на метод избора руководећих личности. Он имплицира да се челници не бирају по личним симпатијама, сродству и подобности, него по друштвеном угледу, способности, патриотизму и практичној ефикасности.

Други услов тиче се односа *политике и науке*. Он имплицира да се успостави реципрочни однос између политике и науке — да се политика у својим стратешким и другим важним питањима наслања на науку, консултује истакнуте научне раднике и научне институције и да се користи њиховим гледањима, саветима и услугама, с једне, и да сама наука инспирише политичку активност и да је критички оцењује и практично коригује, с друге стране.

Са жаљењем ћемо приметити да су сва три политичка руководства — савезно, српско и црногорско — у овим питањима не само саовим омашила него и пала испод нивоа њихових тешко компромитованих претходника, јер руководеће кадрове бирају по сродности, ћефу и подобности, а науку или сасвим иг-

норишу, или је користе да им легализује самостално донете одлуке.

Овде обавезно треба нешто рећи и о одговорности политичких челника за одржавање и очување заједнице.

Пошто је несразмера између двеју република огромна, и одговорност политичких челника и субјеката за опстанак федеративне заједнице, *начелно* узевши, мора бити различита. Са гледишта начела, произлази да, што је већа и моћнија република која улази у државну заједницу, утолико је већа и њена одговорност за очување и одржавање те заједнице. Зато што је већа и јача, она мора да испољава више флексибилности, више толеранције и спремности на уступке. Она *увек* мора да иступа са позиција *демократизма и равноправности*. Слабија република треба *увек* да иступа са становишта *солидарности*. Обе републике — њихова руководства, треба да у међусобним односима наглашавају оно што спаја и да све више потискују оно што дели и раздваја.

Са указаним темељним принципима и методом њихове примене наша нова државна заједница ће не само ефикасно функционисати него се и солидно учврстити.

После указивања на унутрашње тешкоће одржавања наше нове државне заједнице и на њихово отклањање, сматрамо за неопходно да нагласимо да је та заједница од изузетне, па чак и животне важности за оба наша народа и да је најпросто немогуће рећи коме од та два народа је она потребнија. Зато је њено усавршавање и очување врховни императив. Полазећи од тога, рећи ћемо да историја не би никад челницима опростила ако би се због личних или небитних ствари поиграли судбином својих народа и заједничке државе.

Текући задаци и историјске перспективе

Иако је усавршавање и очување наше федерације први и битни текући политички задатак, на томе се не може остати — потребно је отварати историјске перспективе и ићи у сусрет историјској сутрашњини. У кретање у духу те сутрашњине најпре спада отварање Црне Горе и Србије према новим обједињавањима и према вишим облицима савеза.

Само се по себи разуме да би то обједињавање морало бити добровољно утемељено, демократски изведено и на обострану корист остварено.

Повезивање Србије и Црне Горе са неком страном ван њих треба да буде не само стално створено него и конкретно осмишљено, како би благовремено и ефикасно било остварено.

Овде треба отворити и питање историјских перспектива саме Србије и Црне Горе.

Историјска перспектива Србије и Црне Горе на *регионалном* плану значи прво, остваривање савеза српских држава, а затим, уједињење Србије и Црне Горе. Ми сматрамо да Црногорци, без обзира да ли се сматрају Србима или не, треба да прихвате тај савез, јер код њих и Срба има много више подударног него специфичног и различитог, али да га прихвате под условом да он не буде велика Србија, у којој би Црна Гора била стављена на задњи сиц, него *демократски савез слободних људи и равноправних држава и народа*.

Ми сматрамо да Црна Гора, док постоји као самостална држава, треба да стално буде са Србијом, али да никад не прихвати тоторство Србије. Исто тако Србија никада не би смела да запостави Црну Гору, или, да своје интересе остварује на штету Црне Горе. Принципијелном демократском и добронамерном политиком она треба да не само учвршћује постојеће заједништво са Црном Гором него и да утемељује *више* облике заједништва до *непосредног* уједињења.

Кад се говори о историјској перспективи Црне Горе и Србије треба се опрадити од унионизма, тј. од таквог уједињења које би било присаједињавање Црне Горе Србији, јер би оно изазвало отпоре у делу црногорског народа и довело би до дестабилизације Црне Горе, а тиме и до угрожавања опстанка СР Југославије. У кризу, која би тиме била изазвана, умешао би се и страни фактор, са циљем да кризу интернационализује и да легализује отцепљење Црне Горе од Србије и Југославије.

Исто тако, треба се опрадити и од *фаворизираног и брзоплетог* уједињења, уједињења које значи *прескакање етапа*, јер ни оно у народу не би прошло, а не би било ни трајно.

Историјска перспектива Црне Горе и Србије свакако је уједињење, али оно треба да буде *брижљиво* припремљено како духовно и политички тако и економски и социјално, и да се одвија поступно. Кратко, оно треба да буде схваћено као *историјски процес* који се објективно и субјективно утемељује, који поступно тече и о коме сами народи *самостално* и *сврето* одлучују.

Историјска перспектива Црне Горе и Србије на *глобалном* плану је повезивање и обједињавање са осталим словенским народима — прво са духовно сродним, затим и са другим словенским народима. Србија и Црна Гора већ сада треба да буду иницијатори ширског словенског обједињавања, пре свега заједништва са Русијом. На том плану оне би већ требало да предузму и конкретне кораке. То обједињавање је неопходно не само зато што је у духу интегризма наше епохе и што би било узајамно корисно него и зато што непријатељи Словена раде на њиховом

разједињавању ради бржег и лакшег подређивања. У ствари, без широког обједињавања и уједињавања, словенски народи неће имати историјске перспективе, јер су им непријатељи не само врло бројни него и врло моћни. Али, о томе овде нећемо говорити, јер смо то опширно образложили на другом месту.